

Kutadgubilig

FELSEFE - BİLİM ARAŞTIRMALARI

6

EKİM 2004

Ş. TEOMAN DURALI

**Vefâtının İkiyüzüncü Yılında Tarihte En Önemli Fikir
Binâlarından Birinin Mimarı Immanuel Kant'ı Anarken-II**

AYRIBASIM

Vefâtının İkiyüzüncü Yılında Tarihte En Önemli Fikir Binâlarından Birinin Mimarı Immanuel Kant'ı Anarken II

22 nisan 1724 – 12 şubat 1804

Ş. Teoman Duralı*

İÇİNDEKİLER

ÖZET ve Anahtar Kelimeler

GİRİŞ

- I- FİKİR MİMARININ TARİHİ İLE COĞRAFİ ARKAPLANI
(1) COĞRAFİ ARKAPLAN
(2) TARİHİ ARKAPLAN
- II- KÜLTÜR İLE DİL ARKAPLANI
- III- MİMARİ TASARIMA UYGUN İNŞÂA OLUNMUŞ BİR
HAYAT HİKÂYESİ
- IV- YENİ BİR FELSEFE-BİLİM ÇİĞİRİNİN TEMELLENDİRİLMESİ
- V - "SALT AKLIN ELEŞTİRİSİ" ÜZERİNE ÖZETLEYEREK TERCÜME İLE
YORUM ÇALIŞMASI

AT THE TWO HUNDREDTH ANNIVERSARY OF HIS DEATH REMEMBERING AND REASSESSING IMMANUEL KANT'S EPOCH-MAKING ACHIEVEMENT IN ESTABLISHING A NEW FORM OF PHILOSOPHY-SCIENCE SYSTEM

There are three main stations on the 'philosophical track' of the history of philosophy-science, namely *Aristotle*, *René Descartes* and *Immanuel Kant*. For a thoroughly professional grasp of philosophy in general and any of its special domains of research in particular, the study of these philosophers' systems is indispensable. Moreover, in order to comprehend the epistemology of science in its broader sense, and of specific sciences, again, it is crucial to fall back on a minute enquiry of the above-named philosophers' respective systems.

The last of the so-called triumvirate, *Immanuel Kant*'s system is the ultimate stage of philosophy-science systematization. He reversed, even revolutionized the precartesian metaphysical venture by asserting that

instead, the *being* (object) as such, the cognizing transcendental subject's aperceptive capacities should be scrutinized. By doing so, the boundaries of sense could be discovered. This, in turn, would demonstrate to us "that a certain minimum structure is essential to any conception of experience which we can make truly intelligible to ourselves." On the other hand, "the attempt to extend beyond the limits of experience the use of structural concepts, or of any other concepts, leads only to claims empty of meaning. Dogmatic rationalism exceeds the upper bound of sense, as classical empiricism falls short of the lower."* In this way *Kant* construed and subsequently built up a 'non-speculative metaphysical' system which supplied the framework of a new philosophical tradition, known as the German (transcendental) Idealism. All subsequent attempts of establishing fresh philosophy-science systems, whether of the speculative or non-speculative metaphysical order, by German philosopher-scientists, could be traced back to Immanuel *Kant*'s endeavour. Finally, it has been witnessed that from certain German speculative metaphysical constructs, in the early Twentieth century, an ideology has sprung forth. That ideology's wish and claim was to form an alternative civilization to the existing contemporaneous globalizing Anglo-Judaic one. However the ensuing (Second World) war, maybe the only one in history fought ferociously on ideological grounds, put an abrupt end to the above-mentioned assertion.

In our lengthy essay below, written in Turkish, we try to find out the cultural, historical and geographical background-coordinates within which Immanuel *Kant*'s personality as well as his transcendental critical system could be understood and explained.

Keywords: *Anschauung*, Being, Civilization, Construct, Criticism, Culture, Epistemology, Geography, History, Ideology, Imagination, Intellect, Intuition, Metaphysics, Mind, Object, Philosophy, Reason, Science, Subject, System, Transcendental, Understanding, (our own terms:) Philosophy-science, Speculative, Non-speculative.

ÖZET

René *Descartes*'la başlayan Yeniçağ (moderne) felsefesinde 'düşünen ben' —yine *Descartes*'ın deyişiyle *res cogitans*— gün ışığına çıkarılmıştır. *Kant*, 'düşünen ben'in biçimsel düşünme —demekki duygudan soyutlanmış— işleyişini kendine araştırma konusu kılmıştır. 'Duyumlayan ben'in irdelenmesi 'psikoloji'nin işi olmasına karşılık, 'düşünen ben'in 'biçimsel düşünme işleyiş'i'ni (mecanisme) incelemek bir 'transcendental' işlemdir. Bu ödevi omuzlamak da filosofa düşer. 'Duyumlayan psikolojik ben'den farklı olarak, 'biçimsel düşünen transscendental özne', ahlâk ile (bilimsel) bilgi binâsının mimarıdır.

Kant'ın inşâa etmiş olduğu muazzam felsefe yapısı (sistemi), yeni bir çağın pınarıdır. Bu yeni oluşum, zamanla Alman transscendental idealizm çağırının zeminini hazırlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Akıl, Anlamagücü, Aşkın, Bilim, Bilim teorisi, Coğrafya, Dimâğ, Eleştiri/cılık, Felsefe, Hayâlgücü, İdeoloji, İnşâa, Kültür, Medeniyet, Metafizik, Nesne, Özne, Sezgi, Tarih, Tasavvurgücü, Transsendental, Varlık, Zihin, (kendi deyimlerimiz:) Felsefe-bilim, Spekulativ, Spekulativ-olmayan.

III- Mimari Tasarıma Uygun İnşâa Olunmuş Bir Hayat Hikayesi

Immanuel Kant, Doğu Prusyanın merkezi, o günlerde, nüfusu elli bini bulan *Königsberg*'te 22 nisan 1724te sabah saat beşte sofu (Pietist) bir anne —Anna Regina— ile saraç babanın —Johann Georg— oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Dünyaya geldiği gün, eski Prusya takvimine göre, Azîz Emanuel'e adanmış olduğundan, oğul, Immanuel adıyla vaftiz edilmiştir. *Kitabımukaddeste* geçen bu adın anlamı "Allah bizimle"dir.

Kant, ileriki yaşlarında, nedense, birara, atalarının Iskoç asıllı olduklarını öne sürmüştür. Yanılmıştı. Iskoçlukla uzaktan, yakından ilgisi ilişkisi yoktu. Büyükbabasının büyükatası Richard Kant, Baltık denizinin doğu, Litvanyanın da batı kıyılarındaki *Prökuls* kasabasıydı. Filozofumuzun belgelenebilir soyağacı Richard Kant'la başlar. Richard, testi imâli ve satışıyla meşgûldü. *Heydekruglu* testi imâlâhânesi sâhibinin kızı Dorothea *Lieder*'le Rusta evlendi.¹⁷ Richard'ın oğlu *Prökulsun* güney batısına düşen *Memele* göçüp yerleşmiş, sarac olmuştur. Bilâhare sanatını oğlu Johann Georg'a öğretmiştir. O da, *Memelin* batısındaki *Königsberg*'te kendine yeni bir hayat ortamı kurmuştur. Johann Georg'un büyükbabası Richard'ın iki kızı Iskoçlarla evlenmişti. Immanuel Kant'ın kendini Iskoç asıllı sanmasının sebebi bu olabilir.

Annesi Anna Regina'ya gelince; o, *Nürnbergli* olup *eyercinin* kızıydı. *Pietism*in ağırlıklı şekilde yaşandığı *Königsberge* gelip yerleşmiş, Johann Georg'la evlenmiştir. Bu evlilikten dokuz çocuk olmuş, beşi hayatta kalmıştır. Immanuel'in bir ablası, iki de kendinden genç hemşiresi ile bir birâderi (Johann Heinrich) vardı.

Aile, şehir dışında, babanın işliğine bitişik bir fakirhânedede otururdu. En çetin dertleri soğuk kış günlerinde ısınmak için yakacağın ve karınlarını doyurmak üzere yiyeceğin tedârikiydi.

Bütün geleneksel/gelenekçi ailelerde olduğu üzere, Kantlarda da ailenin orta direği ve onu çekip çeviren annedir. Küçük Immanuel'in zayıf ve çelimsiz bir çocuk olması, onu annesinin ilgi odağı kılmıştır. Immanuel, haddizâtında azla yetinen, zorluklar karşısında yılmayan, umudunu asla yitirmeyen, maneviyâtı yüksek, ciddî, iffetli, düzenli, titiz ve müşfik bir kadın olan annesinin etkisi ile anısını ve bu arada *Pietism*ini ömür boyu gönlünde taşımıştır:

17 Bkz: Fritz Gause: "Kant und Königsberg. Ein Buch der Erinnerungen an Kants 250. Geburtstag am 22. April 1974.", Leer/Ostfriesland, 1974, 11f; ayrıca, Hans&Gertrud Mortensen: "Kants väterliche Ahnen und ihre Umwelt, in *Jahrbuch der Albertus-Universität Königsberg*", 3.56, 1953.

"İyiliğin tohumunu gönlüme ekip onu besleyen, kalbimin kapısını doğanın izlenimlerine açan, kavramları bende uyandırıp geliştiren, öğrettikleriyle bana şifâlar sunup hayatımı bunca etkilemiş olan annemi hep yüreğimde yaşatacağım."¹⁸ Bunca sevip etkisini ömür boyu duyacağı annesini Kant, on üç yaşındayken kaybetmiştir.

Pietismın ektiği, 'insan yaşamasının gerçek, hâlis gâyesi, ödevin yerine getirilmesi' 'tohum'u, ileride, Kant'ın hayatı ile felsefesinin tüm köşe bucaklarından bitip serpilecektir. Aslında o, Pietismi yaşamakla kalmayıp müdâfaasını da üstlenmiştir: "Kim ne derse desin, yeter artık! Pietismi ciddiye alanlar, namusları ve şerefleriyle tebârüz etmişlerdir. Kişinin mâlik olabileceği en yüce değerlerle donanmışlardır. Tutkuların karartmadığı, çelip cezbedemediği gönül huzuru, dingin neşe, maişeti el emeği göz nuruyla temin bu insanların ortak paydası olmuştur. Onları hiçbir sıkıntı, zorluk, kovuşturma, takibat, husumet, baskı ile zulüm doğru bildikleri yoldan saptırmamıştır."¹⁹

Kant ailesinin cemaatine mensûb olduğu kilisenin papazı Franz Albert Schultz'un tavsiyesi üzerine sekiz yaşındaki Immanuel'in kaydı, devlet okulu olan *Friedrichskollegiuma* yaptırılmıştır. Okulda okutulan derslerin başında, haftada yirmi saatla Latince, dinbilgisi ile hesapbilgisi gelir. Gördüğü derslerden Kant, Roma-Latin şiirine hayranlık duyarken, dinin tören kısmından sıkılmıştır. Okula manastır nizâmını andırır müdhiş bir sıkı düzen hâkimdi. Öğrenciler, sabah saat altıda yataktan kalkar, yıkanır, kahvealtı ve müteakiben ibâdet ederler. Dersler saat yedide başlayıp ikindi dörtte biterdi. Çarşanbaları ile cumaertesileri seçmeli derslerden matematik, Fransızca ile Lehçe görülürdü. Latincenin yanında, *Kitabımukaddes* dillerinden Yunanca ile İbranca zorunlular arasındaydı. Pazarları dua ile ibâdet günüydü. Tatil yoktu. Doğa bilimleri ile tarih, ilköğretim tedrîsâtında yer almazlardı.

Zayıf bünyesi, Immanuel'i öğreniminde zaman zaman zorlamakla birlikte, o, olağanüstü kavrayışı, zeyrekliği ve kuvvetli hâfızasıyla dikkatleri üstüne çekmekte gecikmemiştir. Sınıfları birincilikle geçip okul ikincisi olarak mezûn olmuştur.

On altı yaşındayken 1740 güzünde Immanuel'i üniversite tahsiline başlar görüyoruz. O tarihlerde Königsberg Üniversitesinde dört fakülte vardı: Doğa bilimleri, matematiği, tarih ile coğrafyayı, diller ile edebiyatları, mantık, ahlâk, estetik ile metafiziği kapsayan *felsefe*, *ilahiyât*, *hukuk* ile *tıp*. Asker kral *Birinci Friedrich Wilhelm*'in (1688 – 1740) asker ile memura ihtiyâcı bulunduğu, hukuk ile tıp rağbetteydi. Babası, özellikle de annesi, Immanuel'in ilahiyât öğrenimi görüp papaz olmasını arzulamışlardır. Ne var ki, annesi ile babasının ısrarları hilâfına o, felsefe öğrenimini tercih etmiştir. Felsefe fakültesinde fizik, matematik, coğrafya, mantık, ahlâk, estetik ile metafizik derslerini izlemiştir. Hekimlik ve hastalıkların teşhîsi ile tedâvisi konularında dillere destan bilgisi onun, tıp fakültesinde de derslere devam ettiğini göstermek-

18 "Immanuel Kant. Sein Leben in Darstellungen von Zeitgenossen. Die Biographien von L.E. Borowski, R.B. Jachmann und A.Ch. Wassianski", 4.s, çıkaranlar: F.Groß, 1912, yeniden basılış: Darmstadt, 1974.

19 Karl Vorländer: "Kants Leben", 4.s, Hamburg, 1974.

tedir. Otuz yedi yaşında ölen Profesör Martin Knutzen, Kant'ın derslerine en fazla rağbet gösterdiği hocadır. Ondan Wolff metafiziği, İngiliz deneyci felsefesi ile Newton mekaniğini öğrenmiştir. Knutzen'in etkisi ve teşvikiyle Kant, öğreniminin dördüncü yılında fiziğe ilişkin bir çalışma hazırlamıştır.

Üniversiteye girişiyle birlikte Kant, yoksulluk hattında seyreden baba ocağını terketmiştir. Gerek üniversite yıllarında gerekse daha sonraları geçimini özel dersler vererek sağlamıştır. Aradabir kadim dostu ve hâmişisi papaz Schulz'un (1739 – 1805), annesinin hâlivakti yerinde akrabâsı ile okul arkadaşlarının iâşesi Kant'ın imdâdına yetişmiştir. Öncelikle giyim kuşamı ile ayakkabılarını onlar temin etmişlerdir. Kant, şu vecîzevârî sözleriyle acıklı durumuna tesellî bulmağa çalışmıştır: “Şartlara ezileceğime onları hükmüm altına almağa çaba harcıyorum”; “kendini olumsuzluğa teslim edeceğine onu teslim alasın...”²⁰

Kant'ın, “Yaşatıcı Güçlerin Gerçek Değerlendirilişlerine İlişkin Düşünceler” başlıklı ilk eserini bastıran dedesidir. Kant, bu çalışmasını üç yılda tamamlamıştır. Basılması da dört yıl sürmüştür: 1746 – 1749. Kitabın bir nüshasını yazar, çağdaş nevrolojinin kurucusu Alman İsviçresinden tıp bilgini ve şair Albrecht von Haller'e (1708 – 1777), bir başkasını da yine Alman İsviçresinden Sanktpetersburgtaki matematikçi Leonhard Euler'e (1707 – 1783) yollamıştır. Zorlu ve tartışmalı matematik fizik meseleleri içeren kitap, Dekartçılar ile Laybnitscilerin çarpaz ateşine marûz kalmıştır.

Alman şairi ve tiyatro yazarı Gotthold Ephraim Lessing (1729 – 1781), Kant'ın cüretini şu dörtlüğüyle alaya almıştır:

“Kant kalkarken dünyaya ders vermeğe;
Girişir zor bir işe.
Değerlendirir yaşatıcı güçleri;
Kestiremeden kendininkileri.”²¹

Kant'ın gençlik yazıları yalnızca bilim bakımından ilgi çekici olmayıp dil ile uslupca da dikkate değerdirler. Latince kaleme alınmayıp anadilde yazılmış oldukları gözden kaçırılmamalıdır. Özge bir deyişle, hem millî duyarlılığı hem de Almancanın, artık, felsefe-bilim kavram ile fikirlerini kaldıracak güçte olduğunu vurgulamak türünden bir kaygıyı taşıdıkları görülmektedir. Dil, açık, akıcı ve tıktır. Bahsi geçen yazılarıyla müellifimiz, büyük Fransız doğa araştırmacısı ve filozofu Georges Louis Leclerc comte de Buffon'un (1707 – 1788) “le style c'est l'homme” (“uslup, kişisini ele verir”) darbimeselleşmiş vecîzesini teyid etmektedir. Kant, adımlamağa başladığı yolun hakkını vereceğinden emîn gözüküyor: “Yola düştüm bir kere. Nereye, nasıl yol alacağımı önceden tasarladım. Çıktığım yoldan beni, artık, hiçbir engel alıkoyamaz.”²²

20 Karl Vorländer: “Kants Leben”, 26.s.

21 “Kant unternimmt ein schwer Geschäft,
Der Welt zum Unterricht.
Er schätzet die leben'gen Kräfte,
Nur seine schätzt er nicht.”

22 “Gedanken von der wahren Schätzung der lebendigen Kraft”, I, 4, Bd 1, “vorkritische Schriften”, I, 1747. – 1756. syflr, Berlin, 1910.

1746da babasını da kaybeden *Kant*, yedi yıllık öğreniminin sonunda 1747de üniversiteyle birlikte Königsbergten ayrılır. Fazla uzaklaşmaz. Ne var ki, doğup büyüdüğü şehirden hiç ayrılmadığı hikâyesi de, menkıbeden başka bir şey değildir. Prusyanın doğusu ile kuzey doğusunda çiftlik sâhiplerinin çocuklarına özel dersler vermeğe koyulur. Gezileri ile çiftliklerdeki uzun süreli ikâmetleri sırasında o yörelere hâkim Litvanya kültürüyle temâsa gelip ona yakın ilgi gösterir. Eyâletin doğusunda serhât boylarındaki köylerde Litvanyalı ile Alman çocuklarının birlikte oynadıklarına tanık oldukca “ne güzel!; farklı milletlerin balaları da pekâlâ aynı gökkubbe altında oynayabiliyorlarmış” yargısında bulunmuştur. Bu gözlemi, ileride kaleme alacağı “*Ebedî Barış*” başlıklı çalışmasına esin kaynağı olmuşmudur? İhtimâl, olmuştur.

Gençlik günlerinde özel ders verdiği öğrencileri üstünde bile *Kant*’ın öylesine etkisi olmuş olmalı ki, bunlardan biri, babadan kalma çiftliğin mirâsına konar konmaz, ilk işi, toprak kölelerini âzâd etmek olmuştur. Nitekim bu olayda gördüğümüz, *Kant* ahlâk öğretisinin, gençlik günlerine değin gerisin geriye uzanan hayata geçirilişidir.

Kant, özel ders verdiklerinin özel ikâmetgâhlarında oturduğundan, insanların gerek birey gerekse aile hayatlarını, birinci elden, izleyip tanımak fırsatını yakalayabilmiştir. *Kant*’ın, gençliğinden itibaren, istisnâsız, tanıştığı kimselerde ve dâhil olduğu topluluklarda bıraktığı izlenim hep aynı olmuştur: Sadâkat, fedâkârlık, şefkat, sözünün eri olmak, güvenilirlik, tutumluluk ve aynı zamanda cömertlik, dakiklik ile iffet. Duygusal patlamalardan uzak, sükûnet ile huzur telkîn eden bir tavır ve duruş sergilerdi. Huyu, kişiliği dış görünümüne de yansımaktaydı. Yoksulluk içerisinde yüzdüğü gençlik günlerinde bile üstü başı hep düzgün, temiz paktı. Orta yaşlarında üniversiteye profesör olarak alındıktan sonra mâlî durumu düzelince kıyafetinin zerâfe-tiyle temâyüz eder olmuştur. Kısa boyu ve çelimsiz bedeniyle kapak modeli olmağa adaylığını koyamazdı. Buna mukâbil, parlak ışıltılı kızıl saçlarla kaplı önden arkaya uzunca kafatası, üstün zekâ timsâli yüksek ve kavisli alnı, mâvî gözlerinden yayınlanan nüfuz edici parıltılı bakışları, ince ve uygun yüz hatlarının süslediği soluk benizli yüzü, onu çehresine zevkle bakılabilir kılmaktaydılar.

Doğu Prusya, değişik menşeli halklar ile kültürlerin birarada yaşadıkları bir ülkeydi. Gezileri ve özel derslerinden dolayı ikâmetleri, *Kant*’a yabana atılmaz derecede hayat tecrübesi kazandırıp ufkunu alabildiğine açmışlardır. Onun coğrafya ve uzak diyârları tanıma merakına yerli ortamında görüp işittikleri sevk etmiş olmalı. Ama asıl sebep, bir adamı dâhîlik mertebesine terfîi ettiren melekeyle ziyâdesiyle donanmış olmasıydı; o da, hayâlgücüydü. *Kant*, hayalhânesinde aradıklarını, tadımlık mesâbesinde dahî olsa, Königsberg ile Prusyada bulabildiği kanısındaydı. Nitekim “*Antropoloji*”sinin bir yerinde şöyle yazmış: “Devlet ortaöğretim kurumlarını bulunduran, üstelik ilim irfânı baştâcı kılmış bir üniversite kurmuş imparatorluğun merkezi konumunda bir büyük şehir. Bu büyük şehir, ayrıca, deniz ticâretinin de yol ağzında. Ülkenin iç kesimlerinden yakın ve uzak ülkelerin mallarını taşıyan tekneler, ırmak aracılığıyla denize ulaşırlar. Mallar, ırmak teknelerinden açık deniz gemilerine yüklenirler. Gerek sınır bölgelerinden gerekse uzaklardan çeşit çe-

şit âdetleriyle, kılık kıyafetleri ve dilleriyle insanlar ortalarında kol gezerler. İşte bütün bu imkânları cömertce sunan bir yer, Königsberg'tir. Orada enginlere yelken açmadan da insan ile dünya bilgilerinizi alabildiğine genişletebilirsiniz." *Kant*, bunca sevdiği Königsberg'in sunduğu görgü ile bilgi yemişi-ni doyasıya tatmıştır.

Yazı masasına oturduğunda *Kant*, uzak yollara düşme, kendini irak yadellere atma özleminin benliğini sardığından dem vurur. İşte şu irak yaban ellere götürecek yollara düşme özlemi yerini hızla uzak ve zorlu fikirlere erişme, çetrefil düşünce örgülerini oluşturma arzusuna bırakır. Hayat düşünün ağlarını zihin kategorileri ile ahlâk buyruklarının cenderesinde örmeğe yönelmiştir. Bu, onun ömürlük serüveni olmuştur. Nitekim kendini bir örücü olarak vasıflandırmıştır. Kendisinden çok önceleri *Aristoteles*'i olduğu gibi, onu da serüvene sevkeden âmil, duyduğu hayret ve hayranlıktır. Kime yahut neye karşı? Üstündeki yıldızlı gökkubbe ile bağrındaki ahlâk duygusuna. İmdi *Kant*, iki cephede savaş yürüten bir kumandanı andırır. Cephelerden biri, yıldızlı gökkubbe —yânî bilim yahut fizik— iken, öbürü de içindeki ahlâk duygusudur. Bu iki karşıt gözüken dünyayı birlikte kavrama ile anlamanın peşinde koşmuştur. Her iki dünya *Kant*'a bakılırsa, bütün insanların ortak malı ve hedef tahtasıdır. Çocukluktan itibaren insan dediğimiz varolan bu iki dünya karşısında hayranlıkla şaşakalır. Hayran kaldığı iki dünyanın kapısını açacak anahtarı bulmağa koyulur. Yalnız, bulmak bir yana, bunu aramağî dahî akleden pek az sayıda mümtâz insan vardır. Onları büyük çoğunluktan behemahâl ayırdetmek gerekir. *Kant*, o ayrımı yapmış mıdır? Kendinden önceki ve —Friedrich Nietzsche (1844 – 1900) örneğinde gördüğümüz üzere— sonraki birçok filosof gibi o da, alelumûm ile üstün insan ayrımını yapmış olmalı. Üstün insan, seyyah'tır. İşte bu seyyah adam, ya iç âleminde ya da dış dünyada seyahata çıkar. Peki, seyâhata çıkmak ne demek? Bilindik bir yerden bilinmedik bir mahale yollanmaktır. Hayvan, seyâhat etmez. Göçer. Seyâhat, isteğe bağlıdır. Bundan dolayı irâde taşıyan varolana mahsûstur. Göçmeyse, mecburiyet tahtında icrâ olunur. Göçenin²³ yol haritası, içindeki —genetik— mekanismaya gömülüdür. Oysa seyyah yolunu düşünüp taşınarak, hesap kitapla bulmak zorundadır. Doğu Prusya sınırlarını terketmemiş seyyah *Kant*, üniversitede fiziğin yanında, fizik coğrafya derslerini okutmakla işe koyulmuş olması pek manîdârdır. Ant dağlarının Şili ile Arjantin arasında kalan yüksek bir kesiminde biten bir çiçeği tüm şaşaasıyla talebelerine tasvîr edişi hayâlgücüne hayran kalmamıza yeter de artar bir sebeptir. 1760larda birkaç İspanyol serdengeçti ile sergüzeştin dışında Ant dağlarını kaç kişi aşmış olmalı? Kim oraları ağaçlarına, çiçeklerine, taşları ile kayalarına varana dek tasvîr etmiş olabilir? Güney Amerikayı kuzeyden güneye, doğusundan batısına katedip ince ayrıntılarına dek kitaplarında ilk resmeden Avrupalı, bir Alman seyyah ve filosof olan Alexander von Humboldt'tur (1769

23 Suikast kurbanı kötürüm kılınmış günümüz Türkçesinde yerini zorunlulukla değiştiren insana da 'göçmen' deniliyor. Hâlbuki 'göçmen' istilâhı kuşlara mahsûstur. Yerini yurdunu zorunlulukla değiştiren insan, 'muhâcir'dir. O, yolunu yordamını, kuşlar ile diğer hayvanların tersine, içindeki mekanismaya gömülü vaziyette bulmaz.

Sâdece moda olduğundan, meraksız, ilgisiz ve düşüncesiz gezen insana, 'turiist' denir

– 1859). O da, bu işi 1799 ile 1804 arasında başarmıştır. Muazzam seyâhâ-tinden Almanyaya kesin dönüşü *Kant*'ın vefât ettiği yıla rastlar. *Kant*, büyük ihtimâlle von *Humboldt*'tun varlığından bile habersizdi.²⁴ Tabîî, Amerika kıtası hakkında talebelerine anlattığı her şey doğrudur anlamına gelmiyor. Sözel geliş Amerikanın, uyuyanlar kıtası olduğunu öne sürmüştü. Orada, insan da içinde olmak üzere, canlılar uyur gezer vaziyetteymiş. Miskin, tutkusuz ve belki bundan dolayı oradaki insanların —hayran kaldığı Fransız kültür filozofu Jean-Jacques Rousseau'nun (1712 – 1778) da etkisiyle ("iyi kalbli vahşiler")— dürüst ve merd olduklarına hükmetmiştir.²⁵ Amerika konusunun dışında da *Kant*, talebeleri ile kendisini ziyârete gelen dostlarını engin coğrafya bilgileri ve tasavvurlarıyla şaşırtmıştır. Yemekli sohbet toplantılarının²⁶ müdâvimlerinden İngiliz tâcir Joseph Green'e,²⁷ yıllarca Londrada yaşamışcasına, *Westminster*i ve kendisini ziyârete gelen asîlzâde Rus subayına, görüp gezmişcesine, Volganın Kazan şehrinden görünüşünü bir tasvîr edişi var ki, bahsi geçen ikisinin de hayretten ağzı açık kalmış.

24 Buna karşılık von *Humboldt*, 1798'de Parise uğradığında, orada bir filozoflar topluluğuna *Kant*'ın eleştirici felsefesini tanıtan konuşma yapacak kadar onu biliyordu. Ancak, bahis konusu filozoflar, von *Humboldt*'un kendilerine anlattıklarını yetesiye anlayamamışlardır. Bunun üzerine onda Fransızların soyut düşünmeye yatkın olmadıkları kanaati hâsıl olmuştur.

25 Bkz: "Entwurf und Ankündigung eines Collegii der physikalischen Geographie". II. 4.

26 *Kant*, tek başına yemek kadar sevmediği az şey vardır. Birlikte yemek alışkanlığı dinin gündelik hayata yansımastır. Tanıdığımız, İslâm, Hıristiyanlık, Yahudilik, Burkancılık (Bouddhisme), Hinduluk, Şinto gibi, bütün evrensel dinler, yemeğin, aile efrâdı yahut dostlarla birarada yenmesi lüzumunda ısrarlıdırlar. Öncelikle kuzeyde soğuk iklimin insanında aile aynı zamanda ev demektir. İkisinin mezci *Heim*, tam karşılığı olmamakla birlikte, 'yurd'u verir. *Heidegger*'den tasavvur içeriğiyle tanıdığımız *Heim*, loş, soğuk, sert hasım 'dışarı'dan 'güvenli içeri'ye kaçıştır. Sığınmadır. Sığınaktır. Orada 'ocak'tan (Herd) yayılan ışık ile sıcaklık vardır. 'Aile'nin öz Almancası *Heim und Herd*dir *Heim und Herd*de-olmak *das Zuhause*sein (evde-olmak) demektir. Çocukluk günlerinin baba ocağını terkettikten sonraki ömrünce 'evde- /yuvada-olma'dan yoksun kalmış bir *Kant*, muhabbete duyduğu hasreti dost topluluklarındaki hâlleşmelerde gidermeğe bakmıştır. Sofra hasbîhâlleri, yazılanların tersine, hep onun evinde olmamıştır. *Kant* da, yatsıya kalmamak kaydıyla, sıkca dostlarına ev ziyâretinde bulunmuştur.

27 İngilizlerin bir çeşit ticâret üssü gibi gördükleri Königsberge genç yaşta varan Joseph Green (1727 – 1786), ticâretten ziyâde okumağa düşkün, bekâr ve son derece düzenli bir zâtmış. Ayaklı, yürüyen saat sanki. *Kant*'ın dostları çevresine 1765'te katılır. Yine *Kant* ile *Herder*'in arkadaşı olan güldürü ustası Theodor Gottlieb von *Hippel*, Green'i konu alan "The Man of the Clock" ("Saat Adam") adlı bir tiyatro parçasını kaleme alıp sahnelemiştir. Eserin Almanca aslı varmıydı, varidiyse, ona ne oldu, bilinmiyor. Eserin baş kişisi Saat Adam, *Uçuk Adam* (Whimsical man) diye de geçer. Bayağı düzenli, ama asla uçuk yahut tuhaf biri olmayan *Kant*, gel zaman git zaman Green'le karıştırılır olmuş; ikincinin pek acayib özellikleri birinciye yakıştırılmıştır. Dostunun dakikliğine ayak uydurma çabasındaki *Kant*, yatsıya evine dönmek üzere, Green'in konutundan ayrılma vaktinde, rivâyete göre, Königsberg halkı da saatini ayarlarmış. Green, İngiltereye döndükçe *Kant*'la yazışmıştır. Hayat dolu bir adam olan *Kant*, dedikodular ile güncelliklere bayılmış. İşte onun bu özelliğiyle bağlantılı olarak ve *Herder*'in tanıklığına bakılırsa, *Kant*, Green sâyesinde Londrada yaşıyor gibiymiş. O kadar ki, David Hume (1711 – 1776) ile Jean-Jacque Rousseau'nun İngilteredeki atışmalarını ve oranın Amerikadaki sömürgelerinde başgösteren ayaklanma hareketlerini bile adım adım izliyebiliyormuş.

Kant'ın gerek derslerinde gerekse sohbet toplantılarındaki hitâbeti ün salmıştır. Hitâbeti sâyesinde iknâ kâbiliyeti bir hayli yüksekmış. Hoşsohbetir. Dost canlısıdır.²⁸ Neşelidir. Çok nâzik ve kibârdır. Ama onun bu vasfı, gerektiğinde, onu fikir düzleminde saldırmaktan alıkoymaz. Bu cümleden olmak üzere, *Galilei*, *Newton*, *Descartes*, *Leibniz* gibi, dev seleflerine tezelden yalın kılınc hücumu geçmiştir. Matematik ile fizikte işlemiş oldukları yanlışları göz önüne sermeğe özel gayret sarfetmiş ve bu meyânda "dâhî olmak, kişiyi hatâdan masûn kılmaz" demekten de geri kalmamıştır. Çok önemli bir özelliği de, *Eflâtun*, *Aristoteles*, *Farabî*, *Bîrûnî*, *İbn Sinâ* ile *İbn Rüşd* hâriç, kendinden önceki filozoflara oranla okumağa olağanüstü derecede düşkün olmasıdır. Üstelik okuduklarının çoğunu asıl dillerinde hatmedermiş. *Kant*, anadiline yakın bildiği iddia olunan ve hem doktora tezini kaleme aldığı hem de savunmasını yaptığı dil olan Latincenin yanısıra, doğrulayamadığımız bir malûmâta istinâden, okulunda öğretilen Yunanca ile İbrancaya, Fransızca ile —o günlerde esâmesi henüz okunmadığından, okulda öğretilmeyen— İngilizceye ve Doğu Prusya ortamında yaygınca kullanılan Lehce ile, bir ihtimâl, Litvancaya vâkıfmış.

Kant, ömür boyu bekâr yaşamıştır. "Evlenmeğe ihtiyâç duyduğumda, şartların elverişsizdi; onlar elverdiğindeyse, evlenmeğe ihtiyâcım kalmamıştı" diyerek bekârlığının gerekcesini sunmuştur. Gönül mâcerâsı olmuşmu? Bilmiyoruz. *Kant*, mahremlige sıkı sıkıya bağlı bir adamdı. Öyle bir olayı yaşamışsa bile, bunun, eflâtunî aşk hudutlarını aşmış olma imkân ile ihtimâli yoktur. Mahrem olduğu kadar iffetli ve fazîletliydi.²⁹

Evlenme, *Kant*'a bakılırsa, kadın ile erkek arasındaki aşk duygusunun semerisidir. Ancak, aşk da, semânın ihsânı olmayıp dünyanın hediyesidir. Cinsiyet zıtlığına dayalı içgüdünün başkalaşmış hâlidir. Öylesine bir başkalaşma ki, insan, nice soylu davranış sergilemiş ve eser meydana getirmişse, bu, hep aşkın semerisi olmuştur.³⁰

Kendinden sonraki —*Arthur Schopenhauer* (1788 – 1860) ile *Nietzsche* gibi— birtakım filozofların tersine, *Kant*'ta kadın düşmanlığının zerresi yoktur. Aksine kadını sevip saymıştır. Yine de bu hâl, onun, kadını kamu hayatının bir parçası olarak gördüğü anlamında alınmamalıdır.

Kant, işe fizik, fizik coğrafya ve gök fiziğiyle başlamıştır. Nitekim 1754 haziranında iki çalışması basılmıştır: "Yeryüzünün Dönme Hareketinde Değişmeler Olmuşmudur"³¹ ile "Yeryüzü Fizik bakımından Yaşlanmaktadır."³²

1755 martında "Genel Gök Teorisi ile Doğa Tarihi"ni³³ bastırmıştır.

17 martta "De Igne" ("Ateş hakkında") başlıklı tezini üniversiteye sunmuştur.

28 Başka dillerde karşılığı son derece zor bulunabilecek harika bir deyim, *Geselligkeit* (dost canlısı olma, toplumu sevmek,...?), *Kant*'ı tasvir bakımından birebirdir.

29 Bugün böyle olmak nice zorsa, o günlerde de öyle olmamak, bir o kadar müşkil olsa gerek. İşte ortamın bireye telkin ettiği manevî ile maddî değerler bütününe *Hegel*, "Zeitgeist" ("çağın ruhu") demiştir.

30 "Mutmaßlicher Anfang", VIII, 112f.

31 "Ob die Erde in ihrer Umdrehung einige Veränderung erlitten habe".

32 "Die Frage, ob die Erde veralte, physikalisch erwogen".

33 "Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels".

15 mayısta tez savunmasını yapıp sınavı başarıyla geçmiştir —bunların hepsi Latince olmuştur.

12 haziranda üniversitede parlak bir törenle kendisine 'doktor' pâyesi takdim edilmiştir.

27 eylülde "*Metafizik Bilgilere ilişkin İlk İlkelerin Yeni bir Sergilenişi*"³⁴ başlıklı teziyle doçent olup üniversitede ders okutma hakkını elde etmiştir.

1756 şubatı ile nisanı arasında bir kitab ile Lizbonu yerlebir etmiş şiddetli deprem hakkında üç makale kaleme alıp bastırmıştır. O sıralarda göğedair yeni bir teori geliştirmiştir. Mezkûr teori uyarınca güneş düzenimiz biricik değildir. Benzeri sayısız düzen bulunur. Hepsi ortak mutlak menşeden kaynaklanır. Evrenin ve yıldızımız güneşin oluşumuna ilişkin belirlemiş olduğu varsayım, aynı tarihte bilimsel etkinlik göstermiş Fransız gök fizikcisi ile matematikcisi Pierre Simon Marquis de Laplace'inkini (1749 – 1827) şaşırtıcı raddede andırmaktadır.³⁵ Varsayım, çok kısaca ve kabaca, merkezde müdhiş tıkHz ve sıcak bir çekirdeğin eksenini etrafında olağanüstü hızla dönen gaz bulutu ile onun türevlerinin görelî soğumasından güneş ile gezgenlerinin oluştuğunu bildirir.

Gezegenlerden Kant'ın gününde *Utarit* (L→Fr Merkür); *Çulpan* (Ar Zühre; L→Fr Venüs); *Yeryüzü*; *Sakit* (Ar Merih; L→Fr Mars); *Erendiz* (Ar Müşteri; L→Fr Jüpiter) ile *Selendiz* (Ar Zuhâl; L→Fr Satürn) biliniyordu. Genç bilgini-miz, gök fiziğinde karşılaştığı tedirginliklerin (Fr&İng perturbation) hesaplanmasından *Selendizin* arkasında daha birkaç gezegenin bulunması gerektiğini düşünmüştür. Kant'ın döneminde *Uranus*; Ondokuzuncu yüzyılda *Neptün*; Yirminci yüzyılda *Plüton* keşfedilmişlerdir.

10 nisan: *Monadolojinin* fizik temellerinin ("*Metaphysica cum Geometria Iunctæ Usus in Naturalis, cuius Specimen I. Continet Monadologiam Physicam*") tartışmaya açılması.

27 nisan: yaz yarıyıl ders başlığının ilânı: "*Rüzgârlar Teorisinin Açıklanmasına dair Yeni Gözlemler*".³⁶

1757 Paskalyası: Fizik coğrafya derslerinin ilânı.

22 şubat 1758: Doğu Prusya ile Königsberg, Rusların işğaline uğramıştır.

Din-mezhep çatışmalarına son veren 1648 *Westphalia* antlaşmasından 1789 *İhtilâlikebîre* değin Onyedincinin ikinci yarısı ile Onsekizinci yüzyıl kuzey Avrupasında insanî ve medenî değerler el üstünde tutulmuştur. Savaşlar, ölümle sonuçlanabilecek şiddet dolu sporu andırır. Asker olmayanların mümkün mertebe tacîz edilmediği bu ölümcül oyunlarda terbiye ve efendilik

34 "*Principiorum Primorum Cognitionis Metaphysicæ Nova Dilucidatio*".

35 Kant ile Laplace, birbirlerinin varsayımından habersizdir —tıpkı yüzyıl sonra Charles Robert Darwin (1809 – 1882) ile Alfred Russel Wallace'ın ((1823 – 1913) birbirlerinin evrim varsayımlarından neredeyse 'son dakika'ya değin habersiz kalışları gibi. Bkz: "*Larousse Dictionnaire de Biographies des Inventeurs et Scientifiques*", 352.s, Larousse, Paris, 1994; ile "*Oxford Dictionary of Scientists*", 319.&320. syflr; Oxford University Pres, New York, 1999.

36 "*Neue Anmerkungen zur Erläuterung der Theorie der Winde*".

sınırlarının aşılmamasına âzamî derecelerde dikkat edilmiştir. Kimi meydan muharebelerinin başında hasım orduların kumandanları arasında —meselâ, Onikinci (Demirbaş) Karl'ın (1682 – 1718) İsveçi ile Birinci (Delî) Petro (1672 – 1725) Rusyası arasında cereyân etmiş 1704 Narva ile 1709 Poltava muharebelerinde— birbirlerini saygıyla selâmladıktan (Fr révérence) sonra, aralarında “buyrunuz haşmeâp, önce zâtıdevletleri hucuma geçsinler”; “ne münâsebet, efendim, zâtıâlîleri topraklarımızda misâfirdirler, buyrunuz, siz hücum ediniz” tarzında bir konuşmanın geçtiği rivâyet olunur. Dediğimiz gibi, bu hâl 1789a değin sürmüştür. Ardından Ondokuzuncu, özellikle de Yirminci yüzyıllarda hükümdârlıkların ve soylu sınıfın çöküşü ve dindışı-dünyevî düşünüş ile yaşayışın zihinlere ve siyâsete hâkim oluşuyla birlikte eşi menendi görülmemiş vahşet, Avrupada, oradan da bütün dünyada hükümrânlığını ilân etmiştir. İşte bu cümleden olmak üzere, Rus işğâli Kant'ın gerek gündelik gerekse akademik yaşama düzeninde zerrece değişikliğe mahal vermez. Rusların üst toplum kesimleri anadillerinin yanısıra, Almanca ile Fransızcaı kullanıyor olmaları nedeniyle Königsbergte dil sorunu da yaşanmaz. Yalnız, Kant'ın münhal profesörlük kadrosuna başvurusu, bu sefer de, Çariçe Elizabet Petrovna'dan (1709 – 1762) döner. Başka birine öncelik tanınmıştır. Ne de olsa, soylu değildir. Muhkem mevkileri tutmuş arkalayanları da yoktur. Kendi yağıyla kavrulan bir —toplumsal anlamda— âciz kuldur.

1758 yılı ders başlığı: “Hareket ile Sükûnet üzerine Yeni bir Öğreti”.³⁷

1759 güzü: “İyimserlik Görüşleri üzerine Deneme”.³⁸

1760 haziranı, makalenin başlığı: “Saygıdeğer Johann Friedrich von Funk beğefendinin vakitsiz vefâtı münâsebetiyle bazı mülâhazalar”.³⁹

1762 temmuzu: Rus işğâlinin sonu. Königsberg, yeniden Prusya Almanyaşının idâresindedir.

Alman tarih filozofu ve şairi Johann Gottfried von Herder (1744 – 1803), Kant'ın derslerini izlemeğe başlamıştır (1764e değin). Ders ve bilâhare makale başlığı: “Dört Kuyâs şeklinin (figürünün) Yanlış Muğâlata olduğu isbâtlanmıştır”.⁴⁰

Jean-Jack Rousseau'nun “Emile”i ile “Toplum Sözleşmesi”nin hayranlıkla okunması. “Emile”i okumağa öylesine dalmış ki, Kant'ın, günlük gezinti saatini bile şaşırmış olduğu söylenir.

Aralık: “Tanrının Varolduğunun Tanıtlanmasının Dayandığı Biricik Mümkün Kanıt”.⁴¹

“Felsefeye Olumsuz (Negativ) Boyutlar Kavramını dâhil etme Denemesi”.⁴²

1764: Profesörlük kadrosuna başvurusuna yine red.

“Güzellik ile Yücelik Duygularıyla ilgili Gözlemler”.⁴³

37 “Neuer Lehrbegriff der Bewegung und Ruhe”.

38 “Versuch einiger Betrachtungen über den Optimismus”.

39 “Gedanken bei dem frühzeitigen Ableben des Herrn Johann Friedrich von Funk”.

40 “Die falsche Spitzfindigkeit der vier syllogistischen Figuren erwiesen”.

41 “Der einzig mögliche Beweisgrund zu einer Demonstration des Daseins Gottes”.

42 “Versuch den Begriff der negativen Größen in die Weltweisheit einzuführen”.

43 “Beobachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen”.

"İnsanın Başıyla ilgili Hastalıklara ilişkin Deneme"⁴⁴ başlıklı makale ("Königsberger Gelehrte und Politische Zeitungen"de /gazete).

Berlin Bilimler Akademisince ödüllendirilen deneme: "Tabû İlahiyât ile Ahlâk İlkelerinin Belirginliği üzerine İncelemeler".⁴⁵

1765 güz ders programının ilânı.

Alman filosof ile matematikçi Johann Heinrich Lambert'le (1728 – 1777) mektuplaşmaların başlangıcı.

Schloßbibliothekte (Saray Kütüphânesi) memurluk.

Leibniz'in "İnsan Zihni üzerine Yeni Denemeler"nin yayımı.

"Metafizik Hülyâlar yoluyla bir Hayâlpereste ait Düşlerin Açıklanışı".⁴⁶

Yahudî asıllı filosof Moses Mendelssohn'la (1729 – 1786) mektuplaşmaların başlangıcı.

Mendelssohn, Kant'ın mektub arkadaşı ve Herz'le birlikte savunucusu olmuştur. Kant'ın önde gelen talebelerinden Markus Herz (1747 – 1803) ise, tıp doktorasını vermek amacıyla 1770te geldiği Berlinde büyük dinleyici kitlelerine yaptığı konuşmalarla hocasının felsefesini, hükûmet katına varana dek, tanıtmıştır.

1768: "Mekânda Yön Değişikliğinin Ana Esâsı".⁴⁷

1769 ekimi: Erlangen Üniversitesinden teklif. Aralık: Kant, teklifi reddetmiştir.

1770 ocağı: Jena Üniversitesinden gelen teklife "hayır".

1770 martı: Königsberg Üniversitesine tekrar profesörlük başvurusu.

31 mart: Başvuru nihâyet kabul görür. Kant, mantık ile metafizik dallarında, artık, profesördür.

21 ağustosta savunduğu profesörlük başvuru tezi: "De Mundi sensibilis atque Intelligibilis Forma et Principiis" ("Duyumlanır ve Anlaşılır Dünyanın Biçimi ile İlkeleri").

1770 – 1780: Suskunluk yılları. "Salt Aklın Eleştirisinin 'kuluçka' dönemi.

1771 – 1788: Kant'ın hayranı ve kayıtsız şartsız destekleyicisi Karl Abraham von Zedlitz, eğitim bakanı.

1772: Kütüphâne memurluğundan istifâ. Herz'e mektubunda "Salt Aklın Eleştirisi"nin taslağını göndermiştir.

1775 Paskalya dönemi ders başlığı: "Değişik İnsan Irkları hakkında".⁴⁸

1776: Hume'un vefât haberi.

Amerika Birleşik Devletlerinin bağımsızlık ilânı.⁴⁹ İnsan Hakları Beyan-nâmesi.

44 "Versuch über die Krankheiten des Kopfes".

45 "Untersuchungen über die Deutlichkeit der Grundsätze der natürlichen Theologie und der Moral".

46 "Träume eines Geistersehers, erläutert durch Träume der Metaphysik".

47 "Von dem ersten Grunde des Unterschiedes der Gegenden im Raume".

48 "Von den verschiedenen Rassen des Menschen".

49 Sömürgecilik tarihinde bir deniz aşırı ülkenin, anavatandan ayrılmasına ilk örnek. Kant, olayı heyecân ve dikkatle izlemektedir. Amerikada savaş sürdüğü sıralarda bağımsızlık ile

Yaz yarıyılı: Kant, Felsefe Fakültesi dekanıdır.

*Philantropin*le ilgili iki makale.

1777: Lambert'in vefât haberi.

1778: Halle Üniversitesinden gelen teklife Kant'ın reddi.

François Marie Arouet Voltaire (1694 – 1778) ile Rousseau'nun vefât haberleri.

Üniversitenin daimî Senato üyesi (1804teki vefâtına değin).

1781 mayısı: "Salt Aklın Eleştirisi"nin ("Kritik der reinen Vernunft") yayımı.

1782: Lambert'le mektuplaşmaları "Hekimlere Haberler"⁵⁰ başlığı altında basılır.

1783: "Prolegomena"("Bilim olma iddiasını güdebilecek müstakbel her bir Metafiziğe Giriş").⁵¹

Schulz'un "Anleitung zur Sittenlehre"⁵² başlıklı çalışmasının eleştirel incelenişi (compte-rendu).

Aralık: Kant, kendine ev satın almıştır. Ev, saraya yakın, şehrin işlek ve gürültülü patırtılı⁵³ merkezinin uzağında, bağçeler ve yeşilliklerle çevrili hâlde pek şirin bir semttedir. Tek tatsızlık, mahallede sayısı azımsanamayacak yaramazların sapanla taş fırlatma huyları. Taşlar, zaman zaman Kant'ın bağçesine dek, öyleki pencere camlarına varabiliyor. Durumu birkaç kere kolluk kuvvetlerine bildirmiş olmasına rağmen, halkın huzuru ile güvenliğinden sorumlu işbu zevâtın, parmağını dahî oynatmaması üstâdı çileden çıkarmağa yetmiştir. Ancak, Kant'ın derdi bununla da bitmez. Evine bayağı yakın hapishânede yatan hükümlüler, koro hâlinde şarkı söylediklerinde, yazın açık pencerelerden sesleri, filosofumuzun dikkatini dağıtırmış. Bu derde de devâ bulunamadı. Zirâ şarkılar, çoğunlukla Allah sevgisi ile imâna dair olduklarından, muhafızlar, bunları dinleyerek hükümlülerin ruh hâletlerini ölçüp inceleme fırsatını elde edebiliyorlarmış.

Ev, iki katlı ve sekiz odalıydı. Altta talebeleriyle alıştırma derslik, mutfak ile aşçı kadının meskeni; üst kattaysa, yemek, yatak, çalışma ile

hürriyetten yana olan Kant, Königsberg meydanları ile sokaklarında olayın münâkaşasıyla meşgûldür. Bir gün tartıştığı kişilerden bir İngiliz, kendini hakarete uğramış sayıp Kant'ı düelloya dâvet etmiştir. Kant, kuşağında kama taşımakla birlikte, onun nasıl kullanıldığını bilmez. Ama bir filosofun çok daha etkili silâhı vardır: Sözleri ile iknâ gücü. Kant, işte bu etkili silâhını uygulamaya sokarak kendisine meydan okumuş İngiliziyi yola getirmiştir. Bu olay aynı zamanda Green'le ahlâplık kurmasına da vesîle olmuştur.

Almanyadaki Stürmerlerin fikriyatı —"halka hürriyet" ("Freiheit für das Volk")— Amerikadaki bağımsızlık hareketinin esin kaynağını oluşturmıştır.

50 "Nachrichten an Ärzte".

51 "Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik die als Wissenschaft wird auftreten können".

52 Çalışmanın tam başlığının Türkçesi: "Dinî Farklılıklardan Bağımsız bütün İnsanlara geçerli bir Ahlâk Öğretisi Kılavuzu üzerine Deneme".

53 Königsbergin, Doğu Avrupanın kuzey – güney ile doğu – batı eksenini üstünde ırmak – deniz ticâret bağlantı noktasında bulunduğu vakıası gözden irak tutulmamalı. Tanıklıklara inanılırsa, 1700lerde Königsberge giriş yapan yolcunun dikkatini ilk çeken husus, öncelikle liman kesimindeki kara ile deniz taşıtlarının kesif seyrüseferi, ahâlinin yoğun hareketliliği ve 'ses kirliliği' olurmuş.

misâfir odaları yer almaktaydı. Mülkiyet duygusu son derece az gelişmiş biri olan üstâdın beş yüz adetten⁵⁴ oluşan kitap varlığı, kışın ısıtılmayan yatak ile çalışma odalarında muhâfaza ediliyordu. Yasak bölge ilân edilmiş olduğundan, çalışma odası —duvarında *Rousseau*'nun resmi asılıdır—, temizlik ile tertipten nasîpsiz kalırdı. Orada kimse bir kaleme, kitaba yahut deftere dokunmağa mezûn değildi. Her şey olduğu gibi kalmalıydı ki, filosofumuz, işine, bıraktığı noktadan rahatlıkla devâm edebilsin. Yaşlandıkça zorlaşıyordu, huysuzlaşıyordu. Ona en fazla tahammül etmek zorunda kalan ise, uşak olarak tutulan —ordudan emekli eski asker— *Martin Lampedir* (1734 – 1806). Efendi ve dürüst bir adam olan *Lampe*, zekâca parlak sayılmazdı. Bu yüzden, *Kant*, onunla sık sık sıkıntılı ânlar yaşamıştır. Yıllar geçtikçe *Lampe*'in içkiye düşkünlüğünün artması, *Kant*'ı çok rahatsız eder olmuştur. Tahammül edemediği manzara, serhoş adam görüntüsüydü. Sonunda *Lampe*'ye yol vermiş, maaşını ödemeğe ise, devâm etmiştir. Adı, görüşleri ile eserlerini, Almanyada ve hattâ Avrupanın öteki köşe bucaklarında tanıtmak amacıyla ellerinden geleni artlarına koymayan hayırlı talebeleri, *Kant*'a yaşlılık günlerinde de himmetlerini, hizmetleri ile dostca şefkatlerini bir nebze dahî esirgememişlerdir.

Kant'ın iş günü, yaz – kış, sabahın beşinde başlardı. Cereyân (elektrik) belâsının icâdından önce insanların ağaran günle birlikte kalkmaları âdetlendi. *Kant*, kalkmakta tereddüt gösterdiğinde, asker eskisi *Lampe*, ayaklanıncaya değin üstâdın başucundan ayrılmazdı. Elleri ile yüzünü bir fasıl yıkadıktan sonra tepesinde külâhı ve geceliğiyle filosofumuz, çalışma odasına geçip orada iki büyük fincan demli çayın eşliğinde bir hazne dolusu çubuk (pipo) tellendirirmiş. Sevmekle birlikte, *Kant* hayranı *Lev Nikolayeviç kont Tolstoy*'un (1828 – 1910) iddia ettiği üzre, tütün tutkunu değildir. Haddizâtında *Kant*, çalışmanın dışında hiçbir şeye tutulmamıştır.

Kant, “frühe Stunde hat Golde im Munde” (“sabah saatinin ağzında dişler altındandır”) atasözüne uygun yaşadı. O saatlerde verimli işler çıkardı. Üniversitede derslerini yedide vermeğe başlardı. Yazları mantık ile fizik coğrafya; kışınsa metafizik ile antropoloji derslerini, haftada toplam dokuz saat olmak üzere, genellikle, evinin alt katında verirdi. Dersten sonra tekrar geceliğini giyip çalışma odasında işinin başına dönerdi. Bire çeyrek kala yeniden giyinip kuşanır, bu kere, yemeğe teşrîf edecek dostlarını beklemeğe koyulurdu. *Green*'in (1736 – 1801) başını çektiği arkadaşlar ile ahibâplar⁵⁵ eşikte öbek öbek belirip isbâtıvucud ederlerdi. Üstâdın, “hoşgeldiniz!” niyetine selâm nidâsı, “beğefendiler, sıcak çorbamız sizleri bekliyor!” tarzında olurdu.

Yemekleri porselen tabaklar ve gümüş çatal – bıçak – kaşık takımlarıyla bezenmiş sofraya *Lampe* taşır. Dağıtımyısa, üstât bizzât üstlenirdi. Kaba sa-

54 Buna mukâbil *Johann Wolfgang von Goethe*'nin iki bin üç yüz; *Johann Gottfried von Herder*'in (1744 – 1803) ise, yedi bin ciltlik kitaplıkları olmuştur. *Kant*, kamu kütüphâneleri ile dostu bilginlerin kitaplıklarından yararlanmağı kendine özel birini oluşturmağa tercih etmiştir.

55 Askerî şûrâ üyesi *Scheffner*, papazlar *Schulz* ile *Borowski*, filosoflar *Kraus*, *Rink*, *Jäsche*, matematikçi *Gensichen*, tiyatro yazarı *Hippel*, hekim *Jachmann*, ilahiyâtcı *Hasse* ve daha başkaları.

ba, becereksiz *Lampe*, yemeği olur da hazîrûnun üstüne döküp saçarsa. Allah saklasın!

Sofra sohbeti *Kant*'a kalırsa, ibâdet mesâbesinde bir etkinliktir. Ev sâhibi olarak sohbetin duraklamaksızın sürmesinden kendini sorumlu tutardı. Araya suskunluk ânları serpiştirilmeksizin konuşmalar, toplu hâlde, birlik ve berâberlik içerisinde yürütülürdü. Sofrada —ve yürüyüşlerde— alt sohbet kümelerinin oluşmasına asla cevâz verilmemeli. Konu çeşitliliğine sınır yoktu —tabîi, müstehcen bahisler açmak, Onsekizinci yüzyıl Prusyasında kimse'nin aklının köşesinden bile geçmez. Gerek konuşma gerekse gülmenin sesi alçak ile yüksek tını arasında orta yolda seyrederdi. Çoğunlukla kısık sesle gülünür. Kahkaha atmaysa, âdî, avâmî, sonuçta fevkâlâde ayıb addolunurdu. Kötüniyetli dedikodular ortaya çıkmazmıydı? Çıkmaz olurmu? Genç kont *Purgstall*, *Kant*'ı görmek amacıyla Königsberge gelince, elbette, öğle yemeklerinden birinde üstâda misâfir olur. Yer içer; ardından da sağda solda "konuşkan ("geveze"mi demek istiyor?) filosofumuzun sofrasında meğer ciddî metafizik sorunlar dışında ne varsa, o, konuşulup tartışılmış" —bugünkü dilimize tercüme edersek, "geyik muhabbeti yapılmış" — diyerek dedikodusunu esirgememiştir.

Gerçekten de *Kant*, metafizik sorunların ortaya dökülmesinden hoşlanmaz, bunları düşünmeği kendine saklarmış. Onun ziyâdesiyle haz duyduğu konular, coğrafyaya ilişkindir: Değişik yabancı ülkelerin fizik yapısıyla, kültürel ile toplumsal, siyâsî ile iktisâdî durumlarıyla ilgili malûmâta ve seyâhat anılarına bayılmış.

Kant, günde bir öğün yerdi. Bu da öğleyn olurdu. Yemekteyse, bir kadeh kırmızı şarab içerdi. Şarabın dışında içkiden, hele hele biradan hiç hazzetmezdi. İnsanı aptallaştırdığı kanısındaydı.

Aradabir, başta *Green*'e olmak üzere, akşam yemeğine dâvet edildiği de olurdu. Böyle dâvetlerin dışında, zararlı olur gerekcesiyle, akşamları yemeği yeğlerdi. "Saat on, yatağa kon" deyişine uygun şekilde uykuya yatarı. Uyku ile çalışma saatleri sırasında üstâdın, gürültüyü bir yana bırakınız, sese sedâya tahammülü yoktu.

Kant'ın hayatı, olağanüstü düşünce üretiminin tasarısına kilitlenmiş gözüküyor. Tasarıyı sarsıp tökezletebilecek ne varsa, *Kant*, onu bertaraf etmeğe var gücüyle kendini adanmıştır. Sağlığın bozulması, *Kant*'ın en önemli kaygısıdır. Böyle bir talihsizliği önlemek amacıyla *Kant*, kayda değer bir sağlık —şifâ uzmanı olmuştur. Anlatılanlar doğruysa, kendini nezleye karşı bile bağışık kılacak devâyı keşfetmiştir. Uzun ömrü boyunca ciddî hastalığa yakalanmamıştır. Dedikoduların tersine, ölümüne yakın dönemlerde bile, hâfızası bulanmamıştır.

Mendelssohn'un "*Kudüs*" ("*Jerusalem*") yayımlanmıştır.

1784 kasımı: "*Berlinische Monatschrift*"te⁵⁶ çıkmış "*Genel İnsanlık Tarihi Fikri*".⁵⁷

56 1780lerde Almanyada iki yüz adet üstünde yayımlanan felsefe dergisinden bir tânesi —bkz: Paul-Heinz Koesters: "*Deutschland deine Denker*", 79.s; Stern, Hamburg, 1984.

57 "*Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht*".

Aralık: "Soruya Cevap: Aydınlanma Nedir?".⁵⁸

Kant, Aydınlanma çağı ile onun içerdiği anlamı eleştirmiştir: Ona bakılırsa, Aydınlanma çağı, aydınlanmış bir devir değildir. Yarı cahil, yarı bilgili adam, büyük tehlike arzeder. Bu çağda anlamadan bol miktarda okunuyordu. *Lesesucht* (kıraatkeşlik) dediği bir tutkunluk hüküm sürüyordu. O devirde insanlar, *Kant*'a göre, bildiklerini sanarak her konuya balıklama atlar, her mesele hakkında ahkâm keserler. *Kant*, Aydınlanmacılık akımının boşandırıp toplumun tekmi köşe bucağına yayılma istidâdını göstermiş olan malûmâtürüşluğu (*Besserwisserei*) salgın hastalığa benzetmiştir. *Kant*'a bakarsak, bilim, öyle her derde devâ olacak kudrette değildir. Böylesi bir inanç, safdilliğin ta kendisidir. Ancak bilimde derinleşen, onun nelere kâdir olduğunu bilebilir. Uzun lafın kısası, *Kant*, Aydınlanmacılığın, sathîliğe yol açmış olduğu kanısındadır.⁵⁹

Asıl aydınlanma, *Kant*'a göre, kişinin karanlığa ışık tutmasıdır. Hangi çağda ve nerede olursa olsun, bunu beceren aydınlanmış biridir. Aydınlanmakla, insan, reşid olmama durumundan rüştünü isbât etmiş kişiye geçer. Rüştünü isbât etmiş olan yolunu aklının kılavuzluğunda bulur. Aklının zihninin talimatları doğrultusunda yolunu bulan reşit, yânî ergin ve sorumludur. Sorumluluğunun idrâkinde yaşama, ahlâklılıktır. Sorumluluk da insana "öyle davran ki, hem kendinin hem de başkalarının kişiliğinde insanlık haysiyetine dâimâ saygı gösteresin ve aynı zamanda kişiyi amac addedip onu hiçbir vakit yalınkat arac olarak kullanmayasın"⁶⁰ düstûrunu aşılmalıdır. Bu uzun ve görkemli cümlelerin —şiâr da diyebiliriz— gündelik, basit dile tercümesi, "sana yapılmasını istemediğini başkasına da yapma" şeklinde olmalıdır. Burada kendime ve aynı zamanda başkasına karşı taşıdığım sorumluluktan bahsediyorum. Sorumluluğun yerine getirilmesiye, ödevdir. Gerçekleştirmekle yükümlü olduğum ahlâk düstûru da yasadır: "Ödev, yasa saygısından doğan bir davranış sorumluluğudur."⁶¹ Muteber ve meşrûu yasa, adâlet ilkesiyle uyusmak zorundadır; başka deyişle ona zıt düşemez. Adâlet, birinin isteklerinin başkasınıninkiyle genel hürlük yasası çerçevesinde bağdaştırılabilirliğinin şartlarını taşır. Değişik sözlerle, hürlüğümün sonlandığı nokta, başkasınıninkinin başladığı yerdir. Bu da, Aydınlanmaya mahsûs bir belirlemedir.

Burada, Alman Aydınlanmacılığının, Avrupanın öteki bellibaşlı ülkelerindekinden —Fransa, Felemenk ile İngiltere— farklı bir biçime büründüğü keyfiyetinin altı çizilmelidir. Adı anılan ülkelerde Aydınlanmacılık, dindışı-dünyevî ve positiv düşünmeye zemîn hazırlamış olmasına karşılık, Almanya'da maneviyâtın ve İdealizmin ağırlık kazanmasında etkili olmuştur. Almanya'da öteden beri bilgeliğin ön planda tutulmasının da bahsi geçen süreçte payı büyüktür. Nitekim, filosof-bilimadamlığının yanında, *Kant*, bilge-

58 "Beantwortung zur Frage: Was ist Aufklärung?".

59 Bkz: An Ludwig Ernst Borowski zwischen dem 6. und 18. Mai 1791 (mektuplaşma).

60 "Handle so, daß du die Würde der Menschheit sowohl in deiner Person als in der jedes anderen jederzeit achtest und die Person immer zugleich als Zweck, nie als bloßes Mittel gebrauchst!" —"Kritik der praktischen Vernunft", IV/100.

61 "Pflicht ist die Notwendigkeit einer Handlung aus Achtung vor dem Gesetz" —"Kr pr V".

dir de. Hem de önemli bir bilge.

Söz konusu bilgelik özelliğinin bunca ağırlık taşıması, Almanlığı Batının Şarkı kılmıştır.

Fransız Aydınlanma devri filozofu ve ansiklopedicisi Denis Diderot'nun (1713 – 1784) vefât haberi.

1785 martı: "Aydaki Yanardağlar hakkında"⁶² ("Berlinische Monatsschrift"te).

Nisan: "Âdetlerin Metafizik Temeli"⁶³.

"Kitapların Kanundışı Yeniden Basımı hakkında"⁶⁴ ("Berlinische Monatsschrift"te).

"İnsan Irkı Kavramının Belirlenişi hakkında"⁶⁵ ("Berlinische Monatsschrift"te).

1786: "Tarihin Muhtemel Başlangıcı"⁶⁶ ("Berlinische Monatsschrift"te).

Paskalya: "Doğa Biliminin Metafizik Temelleri"⁶⁷.

Yaz yarıyılı: Kant, Königsberg Üniversitesi rektörü.

İmparator İkinci (Büyük) Friedrich'in (1712 – 1786) vefâtı.

Ekim: "Düşünmede Yöneliş, Ne Demektir?"⁶⁸ ("Berlinische Monatsschrift"te).

İkinci Wilhelm Friedrich'in (1744 – 1797) tahta çıkışı.

Kant, kendisi bir Aydınlanma devri düşünürü —ve aynı zamanda önde gelen mûsikîşinâs (bir flüt üstâdı)— olan Büyük Friedrich dönemindeki kadar, artık, rahat felsefe yapamayacaktır. Yeni hükümdârın devrinde öncelikle din görüşleri yüzünden kovuşturulup baskı altında tutulacak. Kant ise, baskıdan yılmayacaktır.

7 aralık: Kant, Berlin Bilimler Akademisine üye seçilmiştir.

1787: "Salt Aklın Eleştirisinin ikinci baskısı.

1788 ocağı: "Felsefede Teleolojik İlkelerin Kullanılması hakkında"⁶⁹ ("Der teutsche Merkur"da/ dergi).

Bahar: "Kullanılır Aklın Eleştirisi" ("Kritik der praktischen Vernunft") basımı.

Yaz yarıyılı: Kant, ikinci defa rektörlüğe seçilir.

Schmid: "Kant Metinlerinin Okunmasını Kolaylaştırma Kılavuz Sözlüğü".

Johan Georg Hamann'ın (1744 – 1788) vefâtı.⁷⁰

62 "Über die Vulkane im Monde".

63 "Grundlegung zur Metaphysik der Sitten".

64 "Von der Unrechtmäßigkeit des Büchernachdrucks".

65 "Über die Bestimmung des Begriffs einer Menschenrasse".

66 "Mutmaßlicher Anfang der Menschengeschichte".

67 "Metaphysische Anfangsgründe der Naturwissenschaft".

68 "Was heißt, sich im Denken orientieren?".

69 "Über den Gebrauch teleologischer Prinzipien in der Philosophie".

70 Green'le birlikte Kant'ın en yakın dostu ve talebesi. Königsbergte doğup öğrenim görmüştür. Önemli bir din filosofudur. Aydınlanmacılık ile dindışı anlayışa karşı dine —Protestanlığa— dayalı felsefe (metafizik) geliştirmiştir. Herder'le birlikte Sturm und Drang hareketinin öncüsüdür. 1764te Königsbergten ayrıldıktan sonra Herder, Hamann'ın fikirlerini yaymıştır.

9 temmuz ile 19 aralık: Berlinden gelen dinle ilgili sert hükümler içeren fetvâ.

1789: Fransada İhtilâlikebîr başlıyor. *Kant*, Fransız devrimini coşkunluk ve büyük ilgiyle karşılar. Ancak, Prusya için istediği ihtilâl olmayıp ıslâhâtıdır. Çelişkinin sebebi nedir? Prusya devlet erkinden çekindiğindenmi? Yoksa Devrimin, sonraki dönemlerde insanlık için arzedebileceği tehdit ile tehlikelerini tahmin etti? Kim bilir.

Kant'a yayım yasağı tehditleri. *Kant*, tehditleri fazlaca kaale almış gözüküyor.

Genç Rus şairi ve tarihçisi Nikolay Mikhayloviç *Karamzin* (1766 – 1826), *Kant*'ı *Prinzessinstraßedeki* evinde ziyâret etmiştir. *Kant*'tan çok etkilenerek düşüncelerini Rusyaya taşımış, böylelikle de gelecekteki Rus felsefesinin tohumunu atmıştır.

Karl Leonhard *Reinhold* (1758 – 1823): "*Kant Felsefesinin Şimdiye Kadarki Serencâmı hakkında ve İnsanın Temsîl edilme Gücü üzerine Yeni bir Teori Denemesi*".

Johann Schulz: "*Kant'ın Salt Aklın Eleştirisinin Müzâkeresi*"

1790: "*Yargıgücünün Eleştirisi*" ("*Kritik der Urteilstkraft*")

"*Salt Aklın Eleştirisi*"nin üçüncü baskısı.

Eberhard'a karşı: "*Salt Aklın Eleştirisinin Yenilenmesini Gereksiz kılacak Yeni bir Keşif hakkında*"⁷¹.

1791 ağustos: Johann Gottlieb *Fichte* (1762 – 1814), *Kant*'ı tanımak maksadıyla Königsberge gelmiştir. *Kant*, *Fichte*'nin kitabının basılmasını sağlamıştır.

Eylül: "*Theodizeedeki Bütün Felsefî Denemelerin Başarısızlığı üzerine*"⁷² ("*Berlinische Monatsschrift*"te).

Yaz yarıyılı: *Kant*, yeniden dekanlığa seçilmiştir.

1792/ 5 mart: Din kurallarına sıkı sıkıya uyulması doğrultusunda yeni bir fetvâ.

Nisan: "*Kökten kötülük (Şer) hakkında*"⁷³ ("*Berlinische Monatsschrift*"te).

Kant, "*Berlinische Monatsschrift*"te Schulze'nin makalesinin basılmasına önayak olmuştur.

Fichte'nin, *Kant*'a ithâf olunmuş "*Her çeşit Vahyin Eleştirisi üstüne Deneme*"sinin⁷⁴ basılması.

Fransada cumhuriyetin ilânı.

Paskalya: "*Yalın Aklın Sınırlarındaki Din*"⁷⁵.

"*Vecîze gereğince: Teoride doğru olsa dahî, Pratikte öyle olmuyor*"⁷⁶

71 "Über eine Entdeckung nach der alle neue Kritik der reinen Vernunft durch eine ältere entbehrlich gemacht werden soll".

72 "Über das Mißlingen aller philosophischen Versuche in der Theodizee" (Leibniz'in eseri).

73 "Vom radikalen Bösen".

74 "Versuch einer Kritik aller Offenbarung".

75 "Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft".

76 "Das mag in der Theorie richtig sein, stimmt aber nicht für die Praxis".

("Berlinische Monatsschrift"te).

Jacob Sigismund Beck (1761 – 1840): "Kant Yazılarının Eleştirel Açıklaması".

Kant'ın parlak talebelerinden Beck, 1793 ile 1796 arasında hocasının eleştirel felsefesini açıklayan bir ciltlik eser yayımlamıştır. Gençliğinde Kant'ın kayıtsız şartsız takîpcisiyken zamanla hocasının eleştirisini de ihtivâ eden kendi noktânazârını ortaya koymağa koyulunca üstâdın hışmına uğramıştır.

Johann Christoph Friedrich von Schiller (1759 – 1805): "Güzellik ile Yücelik hakkında".⁷⁷

1793: Devrimde tahttan indirilen kral Onaltıncı Louis (1754 – 1793) ile zevcesi kraliçe Marie-Antoinette'in (1755 – 1793) giyotinle idâmları. Kant, olayı nefretle karşılamıştır.

Maimon: "Yeni bir Mantık Denemesi".

"Yalın Aklın Sınırlarındaki Din"in ikinci baskısı.

Prusya, toprak mülkiyetini sınırlayan yeni bir kanun (*Allgemeines Landrecht*) çıkarmıştır.

1794 mayısı: "Ayın İklim üstündeki Etkisi"⁷⁸ ("Berlinische Monatsschrift"te).

Haziran: "Her şeyin Sonu"⁷⁹ ("Berlinische Monatsschrift"te).

28 temmuz: Sanktpetersburg Akademisi üyesi.

1 ekim: Kant, imparatorun yergisiyle karşı karşıya.

12 ekim: Kant'tan imparatora cevap.

Fichte: "Bilgi Öğretisi Kavramı hakkında".

"Tüm Bilim Öğretisinin Temelleri".⁸⁰

Kant'ın nefret ettiği Fransız devrimci, aşırı Jakoben, avukat Maximilien Robespierre'in (1758 – 1794) giyotinle idâmı.

1794 – 1795: Kış yarıyılı: Kant, yedinci defa dekanlığa seçilmiştir.

1795: "Ebedî Barış hakkında".⁸¹

Schiller: "İnsanın Esetik Eğitimi hakkında"

"Saf ve Duygucu Şiire dair"⁸²

Friedrich Wilhelm Joseph von Schelling: 1775 – 1854): "Felsefenin ilkesi olarak Ben".⁸³

Schiller'le mektuplaşmalar.

Prusya bakanlar kurulunun, Kant'ı yeren bildirgesi.

77 "Über das Schöne und das Erhabene".

78 "Etwas vom Einfluß des Mondes auf die Witterung".

79 "Das Ende aller Dinge".

80 "Über den Begriff der Wissenschaftslehre".

"Grundlage der gesamten Wissenschaftslehre".

81 "Zum ewigen Frieden".

82 "Über die ästhetische Erziehung des Menschen";

"Über naive und sentimentalistische Dichtung".

83 "Über das Ich, als Grundsatz der Philosophie".

"Ebedî Barış"ın ikinci baskısı.

1796: Sömmerring'in makalesine Kant'ın ilâvesi: "Ruhun Organı hakkında".⁸⁴

Mayıs: "Felsefede yeni görülen nâzik tavra dair"⁸⁵ ("Berlinische Monatsschrift"te).

23 haziran: Kant'ın üniversitede ders verme etkinliğinin sonu.

Ekim: "Yanlış Anlamadan Kaynaklanmış bir Matematik Tartışmanın Çözümü" ("Berlinische Monatsschrift"te).

Aralık: "Felsefede Ebedî Barış Çalışmasının Yakında Bitirileceği Haberi"⁸⁶ ("Berlinische Monatsschrift"te).

Fichte: "Bilim Öğretisi İlkeleri uyarınca Tabîî Hukukun Esâsı".⁸⁷

Jacob Sigismund Beck (1761 – 1840): "Eleştirici Felsefenin Yargılanıp Anlaşılmasında Olabilir Biricik Bakış Açısı".

1797: "Hukuk Öğretisinin Metafizik Temelleri".⁸⁸

14 haziran: Königsbergli talebeler, Kant'ın yazı hayatının ellinci yıldönümünü kutluyorlar.

"Fazîlet Öğretisinin Metafizik Temelleri".⁸⁹

"İnsan Sevgisinin verdiği Sözümona Hakla Yalan söylemeğe dair"⁹⁰ ("Berliner Blätter"de).

Schelling: "Doğa Felsefesine ilişkin Düşünceler".⁹¹

İkinci Friedrich Wilhelm'in vefâtı.

Üçüncü Friedrich Wilhelm'in (1770 – 1840) tahta çıkışı.

1798: "Fakülteler arasındaki Çekişmeler".⁹²

"Yarar Açısından Antropoloji".⁹³

"Basım Zanaatına dair; F Nicolai'ye iki Mektup".⁹⁴

Schelling: "Dünya Ruh".⁹⁵

1799 ağustos: Kant'ın Fichte'yi yeren Bildirisi.

Herder: "Eleştiriüstü".⁹⁶

1800: Kant'ın elinden çıkma son yayım: "Litvanca – Almanca / Almanca – Litvanca Sözlüğe Sözsonu".⁹⁷

84 "Über das Organ der Seele".

85 "Von einem neuerdings erhobenen vornehmen Ton in der Philosophie".

86 "Verkündigung des nahen Abschlusses eines Traktats zum ewigen Frieden in der Philosophie".

87 "Grundlage des Naturrechts nach Prinzipien der Wissenschaftslehre".

88 "Metaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre".

89 "Metaphysische Anfangsgründe der Tugendlehre".

90 "Über ein vermeintes Recht, aus Menschenliebe zu lügen".

91 "Ideen zur Philosophie der Natur".

92 "Der Streit der Fakultäten".

93 "Anthropologie in pragmatischer Hinsicht".

94 "Über die Buchmacherei; zwei Briefe an F Nicolai".

95 "Weltseele".

96 "Metakritik zur Kritik der reinen Vernunft".

97 "Nachschrift zum litauisch – deutsch / deutsch – litauischen Wörterbuch".

Jäsche, Kant'ın "Mantık"ını yayımlamıştır.

Schelling: "Transsendental İdealizm Sistemi".⁹⁸

Herder: "Kalligone".

1801/ 14 kasım: Yaşlılık sebebiyle Kant, alîl kalmıştır. Bu yüzden üniversitedeki görevlerini yerine getiremeyeceğini bildirerek hepsinden istifâ etmiştir.

"Fizik Coğrafya".⁹⁹

Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770 – 1831): "İmân ile Bilgi".¹⁰⁰

Schelling: "Giordano Bruno.

1803: "Eğitime dair".¹⁰¹

Kant'ın yazdığı son mektup.

Herder'in vefât haberi.

Ekim: Kant, hastalanıyor; ama zihin hâlâ berrâk; o kadar ki, 1803 aralığında, bir öğle yemeği sonrası sohbette Kant, kendini dinleyen dostlarına Cezayir şehri ile Büyük Sahranın güneyi arasında gidip gelen tuz ve altın ile gümüş gibi değerli maden taşıyan kervanlar ve onların güzergâhı hakkında mufassal açıklamalarda bulunuyor.

15 aralık: Güncesine son defa yazıyor.

1804: Kant'ın ölümü de yaşayışı gibiydi. Tiyatrovârî mübâlağalardan uzak, süssüz sâde bir bitkinin gösterişsiz solup sararak yitişi, işte Kant'ın, ölüm döşeginde sunduğu manzara.

Aristoteles'e bakılırsa, benzerini ortaya koyduktan, demekki üredikten sonra canlının varolma nedeni de kalmaz. Gâyenin gerçekleşmesiyle ölüm başgösterir. Canlının gâyesi üremedir. Bu görev tamamlandımı, doğa, canlının bedenine ihtiyâç duymaz artık. İhtiyâç duyulmayan bedenin 'can'ı çıkar. Canı çıkmış beden de cesettir. Kant, yalınkat canlı olmadığından, insana mahsûs özellikleri sergileyecektir. Fikirlerini serdederek insana yol yordam göstermiş, huzurunda huşû içerisinde eğileceğimiz muazzam bir düşünce binâsını vucuda getirmiştir. Ödev tamamlandığına, göre, onun da artık, 'akıllı canlılar' âleminde çürümeler (fesâd) dünyasına geçmesi vâciptir.

Büyük insanın etrafı hastalığı boyunca hiç seyrelmedi. Sâdik dostları ile sâbık talebeleri onu yalnız bırakmadılar. İhtiyâçlarını,¹⁰² istediklerini adetâ gözlerinden okumağa çaba harcadılar.

12 aralık cumaertesi günü sabahtan can dostu Wasianski, yatağın kenarına ilişmiş hareketsiz yatan Kant'ı kederli gözlerle süzüyor. Birara bakış-

98 "System des transzendentalen Idealismus".

99 "Physische Geographie" —basan: Rink.

100 "Beziehungen zwischen dem Skeptizismus und der Philosophie, dem Glaube und der Erkenntnis".

101 "Über Pädagogik" —basan: Rink.

102 Ergin kişi olarak yaşadığı sürece Kant'ın, bahse değer ihtiyâçları olmamıştır. Hayatı seven, yaşamaktan keyfalmasını çok iyi bilen biri olmakla birlikte, akliselim gereği aşırıya asla kaçmamıştır. Yaşamayı nice lüzumsuz ihtiyâçlardan irak, sâkin ve bazılarına göre renksiz geçmişse, işte o hayata yakışır yalınlıkta da yoksul bir tereke bırakmıştır.

larını, filosofun ferî sönmüş gözlerine dikerek, "beni tanıdınız mı?" diye sorar. *Kant*'ın cevap vermeğe mecâli yoktur. Gözleri ve dudaklarıyla bir şeyler imâ etmeğe çalışır. *Wasianski* işâreti anlamıştır. Alnını *Kant*'ın ağız hizâsına indirir. *Kant*, solmuş dudaklarını *Wasianski*'nin alnına değdirir. Teşekkür duygularını da içeren üstün nitelikli yıllanmış dostluğa bir vedâ öpücüğüydü bu.¹⁰³ *Wasianski*'nin kalbi hicrân ve hüznle dolar. Onun yanısıra, *Kant*'ın bacısı ile yeğeninin de bulunduğu yatak odasının köşe bucağı kederle kaplıdır. Üçü de *Kant*'ın taş kesmiş kıpırtısız yatan bedenine odaklanmış duruyor. Beklenmedik bir biçimde filosofun ağzından "es ist gut" ("iyidir/hayırdır") cümlesi fısıltı hâlinde dökülür. Bu, onun dünyaya son tebliği idi. Göğsünden çıkan hırıltı git gide azalmaktaydı. Nabızı da öyle. Duvar saati on biri çalarken son nefesini verir. Ebediyete göçmüştür artık.

Daha 1799da cenâzesi için gerekli bütün tedbirleri almıştı. Nasıl sâde yaşamışsa, cenâzesinin de öyle, gürültüsüz patırdısız yalnızca en yakınlarının katılımıyla törensiz derhâl kaldırılmasını vasiyet etmişti. Ama vasiyetine uyulmadı. Karlı buzlu havada kokuşmayan cenâze on altı gün bekletildi. Yedisinden yetmişine yaşlı Königsberg'liğin tamamı dondurucu soğuklara aldırmaksızın filolarına vedâ ziyâretine çıkageldi: Çoluk çocuk, genç yaşlı, tâcir, zanaatkâr, rençber, askeri ve subayıyla bütün Königsberg garnizonu, akademisyenleri, bilginleriyle üniversiteliler, sanatçılar... hepsi cenâzesinin başında ihtirâm duruşundaydı; ve tabîî matem marşları çalan bando da oradaydı.

Kant, 28 şubatta Dom kilisesinin haziyesinde toprağa verildi. Königsberg'in korkunç kaderine, yânî iki dünya savaşı ve 1945'in martından itibaren Rus işğâline rağmen, mezar, mucize kabîlinden yerini muhâfaza edebilmiştir.

Mayıs: 1790da kaleme almış olduğu "*Leibniz ile Wolff*dan beri *Metafizik'in İnkişâfı*".¹⁰⁴

Schelling: "*In Memoriam: Kant*".

Napolyon'un imparator ilân edilişi.

Medenî hukukun kabulü.

ANA KAYNAKLAR

Manfred Kuehn: "*Kant/ una biografia*", İngilizce aslından İspanyolcaya tercüme: Carmen Garcia-Trevijano Forte; Acento, Madrit, 2003.

Thomas De Quincey: "*Los Ultimos Dias de Emmanuel Kant*", İngilizce aslından İspanyolcaya tercüme: José Rafael Hernandez Arias; Valdemar, Madrit, 2000.

Arsenij Gulyga: "*Immanuel Kant*", Rusca aslından Almancaya tercüme: Sigrun Bielfeld; Suhrkamp, Frankfurt/Main, 1977.

Ernst Cassirer: "*Kant's Life and Thought*", Almanca aslından İngilizceye tercüme: James Haden, Giriş: Stephan Körner; Edward Brothers, Ann Arbor, Michigan, 1981.

103 Karl Vorländer: "*Kants Leben*", 301.s.

104 "Über die Fortschritte der Metaphysik seit Leibniz und Wolff" —basan: Rink.

"The Cambridge Companion to Kant", yayımlayan: Paul Guyer; Cambridge University Pres, 1992.

Paul-Heinz Koesters: "Deutschland deine Denker"; Stern, Hamburg, 1984.

Vicente Fatone: "Kant, Profesor de Geografia", 1 – 3. syflr, ensayo.rom.uga.edu/antologia/XXA/fatone, 6/11/2003.

O. Küple: "Kant y su Tiempo"; Labor, Barselona, 1925; webdianoia/imprimir: 29/2/2004.

Giovanni De Sio Cesari: "Kant e la Modernita", 1 – 11. syflr, cronologia.com/storia/biografie/kant, 29/2/2004

Hasan Ünal Nalbantoğlu: "Kant...", 28. – 51. syflr, "Doğu- Batı"da, 7.yıl, 27. sayı, mayıs – haziran – temmuz 2004.

BU SAYIDA ...

VARLIK – BİLGİ – AHLÂK ARAŞTIRMALARI: METAFİZİK

Ş. Teoman Duralı

Vefâtının İkiyüzüncü Yılında Tarihte En Önemli Fikir Binâlarından
Birinin Mimarı Immanuel Kant'ı Anarken-II

Werner Gabriel

İktidar ve Ünsiyet

Klasik Çin Felsefesinde Devlet ve Toplum Teorisinin Temel Özellikleri
Macht und Mitmenschlichkeit
Grundzüge von Theorien zu Staat und Gesellschaft in der klassischen
chinesischen Philosophie

Martin Heidegger

İnşa Etmek Oturmak Düşünmek
Bauen Wohnen Denken

**Erdal Yıldız, Neslihan Behramoğlu, Nesibe Gönül,
Ali Kaftan, İmge Oranlı, Çiğdem Utlu**
Ev Üzerine

Sadık Türker

Tarihî Araştırmalarda Tarih ve Akılyürütme Sorunu

Oktay Taftalı

Güncel Alman Felsefesinden Bir Kesit:
Peter Sloterdijk'da Varlık Problemine Giriş Denemesi

DOĞA ARAŞTIRMALARI: BİLİM

Ahmed Yüksel Özemre

Fizikteki Son Keşifler Pozitivizmi Etkiledi mi?

TARİH – TOPLUM – KÜLTÜR ARAŞTIRMALARI

Ayhan Bıçak

Türklerde Evren Tasavvuru ve Ölüm Anlayışı

Berat Demirci

Mekanistik İktisadî Zihniyetin Eleştirisi

Remzi Demir, İnan Kalaycıoğulları

Büyük Bir Matematik Tarihçisi ve Felsefecisi: Salih Zeki Bey (1864-1921)

Erdal Yıldız

Türkçede Martin Heidegger Kaynakçası

KİTABIYÂT

Aykut Kazancıgil, Ayhan Vergili

İstanbul Darülfünun'u Edebiyat Fakültesi Mecmuası (1916-1933)
İçin Yeni Bir Değerlendirme

TÜRKÇENİN FELSEFE-BİLİM SÖZLÜĞÜ

Şaban Teoman Duralı

Türkçenin Felsefe-Bilim Sözlüğü